श्रीमद् भागवत का यह सार
भगवद् भक्ति ही आधार

श्रीमद्भागवत रसिक कुटुंब

UG-11.21- चतुर्थ सोपान

स्व धाम प्रस्थान को देखो हो रहे श्री कृष्ण तैयार।
उद्धृत किए उद्धव समक्ष अद्भुत अनमोल उद्गार।।

नारायणं(न्) नमस्कृत्य, नरं(ञ्) चैव नरोत्तमम्।
देवीं(म्) सरस्वतीं(वँ) व्यासं(न्), ततो जयमुदीरयेत्॥

nārāyaṇaṃ(n) namaskṛtya, naraṃ(ñ)caiva narottamam

devīṃ(m) sarasvatīṃ(ṽ) vyāsaṃ(n), tato jayamudīrayet

नामसङ्कीर्तनं(यँ) यस्य, सर्वपापप्रणाशनम्।
प्रणामो दुःखशमनस्, तं(न्) नमामि हरिं(म्) परम्॥

nāmasaṅkīrtanaṃ(ỹ) yasya, sarvapāpapraṇāśanam

praṇāmo duḥkhaśamanas, taṃ(n) namāmi hariṃ(m) param

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

एकादशः स्कंधः

अथैकविं(म्)शोऽध्यायः

Śrīmadbhāgawatamahāpurāṇam

Ekādaśḥ skandhaḥ

.. athaekaviṃśo'(m)dhyāyaḥ - 21 ..

श्रीभगवानुवाच

य एतान् मत्पथो हित्वा, भक्तिज्ञानक्रियात्मकान् ।
क्षुद्रान् कामां(म्)श्चलैः(फ्) प्राणैर्- जुषन्तः(स्) सं(म्)सरन्ति ते ॥ 1॥

śrībhagavānuvāca

ya etān matpatho hitvā, bhaktijñānakriyātmakān .

kṣudrān kāmāṃ(m)ścalaiḥ(ph) prāṇair- juṣantaḥ(s) saṃ(m)saranti te .. 1..

bhaktijñā+ nakriyāt+ makān

स्वे स्वेऽधिकारे या निष्ठा, स गुणः(फ्) परिकीर्तितः ।

विपर्ययस्तु दोषः(स्) स्या- दुभयोरेष निश्चयः ॥ 2॥

sve sve'dhikāre yā niṣṭhā, sa guṇaḥ(ph) parikīrtitaḥ .

viparyayastu doṣaḥ(s) syā- dubhayoreṣa niścayaḥ .. 2..

vipar+ yayastu, dubhayo+ reṣa

शुद्ध्यशुद्धी विधीयेते, समानेष्वपि वस्तुषु ।

द्रव्यस्य विचिकित्सार्थं(ङ्), गुणदोषौ शुभाशुभौ ॥ 3॥

śuddhyaśuddhī vidhīyete, samāneṣvapi vastuṣu .

dravyasya vicikitsārthaṃ(ṅ), guṇadoṣau śubhāśubhau .. 3..

samāneṣ+ vapi, vicikit+ sārthaṃ(ṅ)

धर्मार्थं(वँ्) व्यवहारार्थं(यँ्), यात्रार्थमिति चानघ ।

दर्शितोऽयं(म्) मयाऽऽचारो, धर्ममुद्वहतां(न्) धुरम् ॥ 4॥

dharmārthaṃ(v̐) vyavahārārthaṃ(y̐), yātrārthamiti cānagha .

darśito'yaṃ(m) mayā''cāro, dharmamudvahatāṃ(n) dhuram .. 4..

yātrārtha+ miti, dharmamud+ vahatāṃ(n)

भूम्यम्ब्वग्न्यनिलाकाशा, भूतानां(म्) पं(ञ्)च धातवः ।

आब्रह्मस्थावरादीनां(म्), शारीरा आत्मसं(यँ्)युताः॥ 5॥

Bhūmyambvagnyanilākāśā, bhūtānāṃ(m) paṃ(ñ)ca dhātavaḥ .

ābrahmasthāvarādīnāṃ(m), śārīrā ātmasaṃ(y̐)yutāḥ .. 5..

Bhūmyam+ bvagnya+ nilā+ kāśā, ābrahmasthā+ varā+ dīnāṃ(m)

वेदेन नामरूपाणि, विषमाणि समेष्वपि ।

धातुषूद्धव कल्प्यन्ते, एतेषां(म्) स्वार्थसिद्धये ॥ 6॥

vedena nāmarūpāṇi, viṣamāṇi sameṣvapi .

dhātuṣūddhava kalpyanta, eteṣāṃ(m) svārthasiddhaye .. 6..

dhātuṣūd+ dhava

देशकालादिभावानां(वँ), वस्तूनां(म्) मम सत्तम ।

गुणदोषौ विधीयेते, नियमार्थं(म्) हि कर्मणाम् ॥ 7॥

deśakālādibhāvānāṃ(v̐), vastūnāṃ(m) mama sattama .

guṇadoṣau vidhīyete, niyamārthaṃ(m) hi karmaṇām .. 7..

deśakālā+ dibhāvānāṃ(v̐)

अकृष्णसारो देशाना- मब्रह्मण्योऽशुचिर्भवेत्।

कृष्णसारोऽप्यसौवीर- कीकटासं(म्)स्कृतेरिणम् ॥8॥

akṛṣṇasāro deśānā- mabrahmaṇyo'śucirbhavet .

kṛṣṇasāro'pyasauvīra- kīkaṭāsaṃ(m)skṛteriṇam .. 8..

mabrahmaṇyo'+ śucir+ bhavet, kṛṣṇa+ sāro'pya+ sauvīra,

kīkaṭā+ saṃ(m)skṛte+ riṇam

कर्मण्यो गुणवान् कालो, द्रव्यतः(स्) स्वत एव वा ।

यतो निवर्तते कर्म, स दोषोऽकर्मकः(स्) स्मृतः ॥ 9॥

karmaṇyo guṇavān kālo, dravyataḥ(s) svata eva vā .

yato nivartate karma, sa doṣo'karmakaḥ(s) smṛtaḥ .. 9..

doṣo'+ karmakaḥ(s)

द्रव्यस्य शुद्ध्यशुद्धी च, द्रव्येण वचनेन च ।

सं(म्)स्कारेणाथ कालेन, महत्त्वाल्पतयाथवा ॥ 10॥

dravyasya śuddhyaśuddhī ca, dravyeṇa vacanena ca .

saṃ(m)skāreṇātha kālena, mahatvālpatayāthavā .. 10..

śuddhya+ śuddhī, saṃ(m)skā+ reṇātha, mahatvāl+ pata+ yāthavā

शक्त्याशक्त्याथवा बुद्ध्या, समृद्ध्या च यदात्मने ।

अघं(ङ्) कुर्वन्ति हि यथा, देशावस्थानुसारतः ॥ 11 ॥

śaktyāśaktyāthavā buddhyā, samṛddhyā ca yadātmane .

aghaṃ(ṅ) kurvanti hi yathā, deśāvasthānusārataḥ .. 11..

śaktyā+ śaktyā+ thavā, deśā+ vasthā+ nusārataḥ

धान्यदार्वस्थितन्तूनां(म्), रसतैजसचर्मणाम् ।

कालवाय्वग्निमृत्तोयैः(फ्), पार्थिवानां(यँ) युतायुतैः ॥ 12 ॥

dhānyadārvasthitantūnāṃ(m), rasataijasacarmaṇām .

kālavāyvagnimṛttoyaiḥ(ph), pārthivānāṃ(ỹ) yutāyutaiḥ .. 12..

dhānyadār+ vasthitan+ tūnāṃ(m), rasatai+ jasacar+ maṇām

kālavāy+ vagni+ mṛttoyaiḥ(ph)

अमेध्यलिप्तं(यँ) यद् येन, गन्धं(लँ) लेपं(वँ) व्यपोहति ।

भजते प्रकृतिं(न्) तस्य, तच्छौचं(न्) तावदिष्यते ॥ 13 ॥

amedhyaliptaṃ(ỹ) yad yena, gandha(l̃) lepaṃ(ṽ) vyapohati .

bhajate prakṛtiṃ(n) tasya, tacchaucaṃ(n) tāvadiṣyate .. 13..

amedhya+ liptaṃ(ỹ)

स्नानदानतपोऽवस्था- वीर्यसं(म्)स्कारकर्मभिः।

मत्स्मृत्या चात्मनः(श्) शौचं(म्), शुद्धः(ख्) कर्माचरेद् द्विजः ॥ 14 ॥

snānadānatapo'vasthā- vīryasaṃ(m)skārakarmabhiḥ .

matsmṛtyā cātmanaḥ(ś) śaucaṃ(m), śuddhaḥ(kh) karmācared dvijaḥ .. 14..

snā+ nadā+ natapo'+ vasthā, vīrya+ saṃ(m)skā+ rakarmabhiḥ

मन्त्रस्य च परिज्ञानं(ङ्), कर्मशुद्धिर्मदर्पणम् ।

धर्मः(स्) सम्पद्यते षड्भि- रधर्मस्तु विपर्ययः ॥ 15॥

mantrasya ca parijñānaṃ(ṅ), karmaśuddhirmadarpaṇam .

dharmaḥ(s) sampadyate ṣaḍbhi- radharmastu viparyayaḥ .. 15..

karmaśuddhir+ madarpaṇam

क्वचिद् गुणोऽपि दोषः(स्) स्याद् - दोषोऽपि विधिना गुणः ।

गुणदोषार्थनियमस्- तद्भिदामेव बाधते ॥ 16॥

Kvacid guṇo'pi doṣaḥ(s) syād- doṣo'pi vidhinā guṇaḥ .

guṇadoṣārthaniyamas- tadbhidāmeva bādhate .. 16..

guṇa+ doṣārtha+ niyamas- tad+ bhidā+ meva

समानकर्माचरणं(म्), पतितानां(न्) न पातकम् ।

औत्पत्तिको गुणः(स्) सं(ङ्)गो, न शयानः(फ्) पतत्यधः ॥ 17॥

samānakarmācaraṇaṃ(m), patitānāṃ(n) na pātakam .

autpattiko guṇaḥ(s) saṃ(ṅ)go, na śayānaḥ(ph) patatyadhaḥ .. 17..

samā+ nakarmā+ caraṇaṃ(m)

यतो यतो निवर्तेत, विमुच्येत ततस्ततः ।

एष धर्मो नृणां(ङ्) क्षेमः(श्), शोकमोहभयापहः ॥ 18॥

yato yato nivarteta, vimucyeta tatastataḥ .

eṣa dharmo nṛṇāṃ(ṅ) kṣemaḥ(ś), śokamohabhayāpahaḥ .. 18..

śokamoha+ bhayāpahaḥ

विषयेषु गुणाध्यासात्- पुं(म्)सः(स्) सं(ङ्)गस्ततो भवेत् ।

सं(ङ्)गात्तत्र भवेत् कामः(ख्), कामादेव कलिर्नृणाम् ॥ 19॥

viṣayeṣu guṇādhyāsāt- puṃ(m)saḥ(s) saṅgastato bhavet .

saṃ(ṅ)gāttatra bhavet kāmaḥ(kh), kāmādeva kalirnṛṇām .. 19..

guṇā+ dhyāsāt, saṃ(ṅ)gāt+ tatra

कलेर्दुर्विषहः(ख्) क्रोधस् - तमस्तमनुवर्तते।

तमसा ग्रस्यते पुं(म्)सश्- चेतना व्यापिनी द्रुतम् ॥ 20॥

kalerdurviṣahaḥ(kh) krodhas- tamastamanuvartate .

tamasā grasyate puṃ(m)saś- cetanā vyāpinī drutam .. 20..

kaler+ dur+ viṣahaḥ(kh), tamas+ tamanu+ vartate

तया विरहितः(स्) साधो, जन्तुः(श्) शून्याय कल्पते ।

ततोऽस्य स्वार्थविभ्रं(म्)शो, मूर्च्छितस्य मृतस्य च ॥ 21॥

tayā virahitaḥ(s) sādho, jantuḥ(ś) śūnyāya kalpate .

tato'sya svārthavibhraṃ(m)śo, mūrcchitasya mṛtasya ca .. 21..

svārtha+ vibhraṃ(m)śo

विषयाभिनिवेशेन, नात्मानं(वँ) वेद नापरम् ।

वृक्षजीविकया जीवन्, व्यर्थं(म्) भस्त्रेव यः(श्) श्वसन् ॥ 22॥

viṣayābhiniveśena, nātmānaṃ(v̐) veda nāparam .

vṛkṣajīvikayā jīvan, vyarthaṃ(m) bhastreva yaḥ(ś) śvasan .. 22..

viṣayā+ bhinive+ śena, vṛkṣajī+ vikayā

फलश्रुतिरियं(न्) नृणां(न्), न श्रेयो रोचनं(म्) परम् ।

श्रेयोविवक्षया प्रोक्तं(यँ), यथा भैषज्यरोचनम् ॥ 23॥

phalaśrutiriyaṃ(n) nṝṇāṃ(n), na śreyo rocanaṃ(m) param .

śreyovivakṣayā proktaṃ(y̐), yathā bhaiṣajyarocanam .. 23..

phala+ śrutiriyaṃ(n), śreyo+ vivakṣayā,

bhaiṣaj+ yarocanam

उत्पत्त्यैव हि कामेषु, प्राणेषु स्वजनेषु च ।

आसक्तमनसो मर्त्या, आत्मनोऽनर्थहेतुषु ॥ 24॥

utpattyaiva hi kāmeṣu, prāṇeṣu svajaneṣu ca .

āsaktamanaso martyā, ātmano'narthahetuṣu .. 24..

utpat+ tyaiva, āsakta+ manaso,

ātmano'+ nartha+ hetuṣu

न तानविदुषः(स्) स्वार्थं(म्), भ्राम्यतो वृजिनाध्वनि ।

कथं(यँ) युञ्ज्यात् पुनस्तेषु, तां(म्)स्तमो विशतो बुधः ॥ 25॥

na tānaviduṣaḥ(s) svārthaṃ(m), bhrāmyato vṛjinādhvani .

kathaṃ(ỹ) yuñjyāt punasteṣu, tāṃ(m)stamo viśato budhaḥ .. 25..

vṛjinā+ dhvani

एवं(वँ) व्यवसितं(ङ्) केचि- दविज्ञाय कुबुद्धयः।

फलश्रुतिं(ङ्) कुसुमितां(न्), न वेदज्ञा वदन्ति हि ॥ 26॥

evaṃ(ṽ) vyavasitaṃ(ṅ) keci- davijñāya kubuddhayaḥ .

phalaśrutiṃ(ṅ) kusumitāṃ(n), na vedajñā vadanti hi .. 26..

कामिनः(ख्) कृपणा लुब्धाः(फ्), पुष्पेषु फलबुद्धयः ।

अग्निमुग्धा धूमतान्ताः(स्), स्वं(लँ) लोकं(न्) न विदन्ति ते ॥ 27॥

kāminaḥ(kh) kṛpaṇā lubdhāḥ(ph), puṣpeṣu phalabuddhayaḥ .

agnimugdhā dhūmatāntāḥ(s), svaṃ(l̃) lokaṃ(n) na vidanti te .. 27..

न ते मामं(ङ्)ग जानन्ति, हृदिस्थं(यँ) य इदं(यँ) यतः ।

उक्थशस्त्रा ह्यसुतृपो, यथा नीहारचक्षुषः ॥ 28॥

na te māmaṃ(ṅ)ga jānanti, hṛdisthaṃ(ỹ) ya idaṃ(ỹ) yataḥ .

ukthaśastrā hyasutṛpo, yathā nīhāracakṣuṣaḥ .. 28..

nīhā+ racakṣuṣaḥ

ते मे मतमविज्ञाय, परोक्षं(वँ) विषयात्मकाः ।

हिं(म्)सायां(यँ) यदि रागः(स्) स्याद्, यज्ञ एव न चोदना ॥ 29॥

te me matamavijñāya, parokṣaṃ(v̐) viṣayātmakāḥ .

hiṃ(m)sāyāṃ(y̐) yadi rāgaḥ(s) syād, yajña eva na codanā .. 29..

mata+ mavijñāya

हिं(म्)साविहारा ह्यालब्धैः(फ्), पशुभिः(स्) स्वसुखेच्छया ।

यजन्ते देवता यज्ञैः(फ्), पितृभूतपतीन् खलाः ॥ 30॥

hiṃ(m)sāvihārā hyālabdhaiḥ(ph), paśubhiḥ(s) svasukhecchayā .

yajante devatā yajñaiḥ(ph), pitṛbhūtapatīn khalāḥ .. 30..

svasukhec+ chayā, pitṛbhū+ tapatīn

स्वप्नोपमममुं(ल्ँ) लोक- मसन्तं(म्) श्रवणप्रियम्।

आशिषो हृदि सं(ङ्)कल्प्य, त्यजन्त्यर्थान् यथा वणिक् ॥ 31॥

svapnopamamamuṃ(l̐) loka- masantaṃ(m) śravaṇapriyam .

āśiṣo hṛdi saṃ(ṅ)kalpya, tyajantyarthān yathā vaṇik .. 31..

svapno+ pama+ mamuṃ(l̐), tyajan+ tyarthān

रजः(स्)सत्त्वतमोनिष्ठा, रजः(स्)सत्त्वतमोजुषः।

उपासत इन्द्रमुख्यान्, देवादीन् न तथैव माम् ॥ 32॥

rajaḥ(s)sattvatamoniṣṭhā, rajaḥ(s)sattvatamojuṣaḥ .

upāsata indramukhyān, devādīn na yathaiva mām .. 32..

rajaḥ(s)sattva+ tamoniṣṭhā,

rajaḥ(s)sattva+ tamojuṣaḥ

इष्ट्वेह देवता यज्ञैर्- गत्वा रं(म्)स्यामहे दिवि ।

तस्यान्त इह भूयास्म, महाशाला महाकुलाः ॥ 33॥

iṣṭveha devatā yajñair- gatvā raṃ(m)syāmahe divi .

tasyānta iha bhūyāsma, mahāśālā mahākulāḥ .. 33..

एवं(म्) पुष्पितया वाचा, व्याक्षिप्तमनसां(न्) नृणाम् ।

मानिनां(ञ्) चातिस्तब्धानां(म्), मद्वार्तापि न रोचते ॥ 34॥

evaṃ(m) puṣpitayā vācā, vyākṣiptamanasāṃ(n) nṛṇām .

māninām(ñ) cātistabdhānāṃ(m), madvārtāpi na rocate .. 34..

vyākṣip+ tamanasāṃ(n), cātis+ tabdhānāṃ(m)

वेदा ब्रह्मात्मविषयास्- त्रिकाण्डविषया इमे ।

परोक्षवादा ऋषयः(फ्), परोक्षं(म्) मम च प्रियम् ॥ 35॥

vedā brahmātmaviṣayās- trikāṇḍaviṣayā ime .

parokṣavādā ṛṣayaḥ(ph), parokṣaṃ(m) mama ca priyam .. 35..

brahmāt+ maviṣayās

शब्दब्रह्म सुदुर्बोधं(म्), प्राणेन्द्रियमनोमयम् ।

अनन्तपारं(ङ्) गम्भीरं(न्), दुर्विगाह्यं(म्) समुद्रवत् ॥ 36॥

śabdabrahma sudurbodhaṃ(m), prāṇendriyamanomayam .

anantapāraṃ(ṅ) gambhīraṃ(n), durvigāhyaṃ(m) samudravat .. 36..

prāṇendriya+ mano+ mayam

मयोपबृं(म्)हितं(म्) भूम्ना, ब्रह्मणानन्तशक्तिना ।

भूतेषु घोषरूपेण, बिसेषूर्णेव लक्ष्यते ॥ 37॥

mayopabṛṃ(m)hitaṃ(m) bhūmnā, brahmaṇānantaśaktinā .

bhūteṣu ghoṣarūpeṇa, biseṣūrṇeva lakṣyate .. 37..

mayo+ pabṛṃ(m)+ hitaṃ(m),

brahmaṇā+ nanta+ śaktinā

यथोर्णनाभिर्हृदया- दूर्णामुद्वमते मुखात् ।

आकाशाद् घोषवान् प्राणो, मनसा स्पर्शरूपिणा ॥ 38॥

yathorṇanābhirhṛdayā- dūrṇāmudvamate mukhāt .

ākāśād ghoṣavān prāṇo, manasā sparśarūpiṇā .. 38..

yathor+ ṇanābhir+ hṛdayā, dūrṇā+ mud+ vamate

छन्दोमयोऽमृतमयः(स्), सहस्रपदवीं(म्) प्रभुः।

ओं(ङ्)कारात् व्यं(ञ्)जितस्पर्शस्- वरोष्मान्तः(स्)स्थभूषिताम् ॥ 39॥

chandomayo'mṛtamayaḥ(s), sahasrapadavīṃ(m) prabhuḥ .

oṃ(ṅ)kārād vyaṃ(ñ)jitasparśas- varoṣmāntaḥ(s)sthabhūṣitām .. 39..

chandomayo'+ mṛtamayaḥ(s), vyaṃ(ñ)jitas+ parśas

विचित्रभाषाविततां(ञ्), छन्दोभिश्चतुरुत्तरैः ।

अनन्तपारां(म्) बृहतीं(म्), सृजत्याक्षिपते स्वयम् ॥ 40॥

vicitrabhāṣāvitatāṃ(ñ), chandobhiścaturuttaraiḥ .

anantapārāṃ(m) bṛhatīṃ(m), sṛjatyākṣipate svayam .. 40..

vicitra+ bhāṣā+ vitatāṃ(ñ),

chandobhiś+ caturut+ taraiḥ, sṛjatyā+ kṣipate

गायत्र्युष्णिगनुष्टुप् च, बृहती पङ्क्तिरेव च ।

त्रिष्टुब्जगत्यतिच्छन्दो, ह्यत्यष्ट्यतिजगद् विराट् ॥ 41॥

gāyatryuṣṇiganuṣṭup ca, bṛhatī paṅktireva ca .

triṣṭubjagatyaticchando, hyatyaṣṭyatijagad virāṭ .. 41..

gāyatryuṣ+ ṇiganuṣ+ ṭup,

triṣṭub+ jagat+ yatic+ chando, hyatyaṣ+ ṭyati+ jagad

किं(वँ) विधत्ते किमाचष्टे, किमनूद्य विकल्पयेत् ।

इत्यस्या हृदयं(लँ) लोके, नान्यो मद् वेद कश्चन ॥ 42॥

kiṃ(v̐) vidhatte kimācaṣṭe, kimanūdya vikalpayet .

ityasyā hṛdayaṃ(l̐) loke, nānyo mad veda kaścana .. 42..

मां(वँ) विधत्तेऽभिधत्ते मां(वँ), विकल्प्यापोह्यते त्वहम् ।

एतावान् सर्ववेदार्थः(श्), शब्द आस्थाय मां(म्) भिदाम् ।

मायामात्रमनूद्यान्ते, प्रतिषिध्य प्रसीदति ॥ 43॥

māṃ(ṽ) vidhatte'bhidhatte māṃ(ṽ), vikalpyāpohyate tvaham .

etāvān sarvavedārthaḥ(ś), śabda āsthāya māṃ(m) bhidām .

māyāmātramanūdyānte, pratiṣidhya prasīdati .. 43..

vikalpyā+ pohyate, māyāmātra+ manū+ dyānte

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहं(म्)स्यां(म्)

सं(म्)हितायामेकादशस्कन्धे एकविं(म्)शोऽध्यायः ॥

iti śrīmadbhāgavate mahāpurāṇe pāramahaṃ(m)syāṃ(m)

saṃ(m)hitāyāṃ ekādaśaskandhe ekaviṃ(m)śo'dhyāyaḥ .. 21..

ॐ पूर्णमदः(फ्) पूर्णमिदं(म्) पूर्णात्पूर्णमुदच्यते

पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥

ॐ शान्तिः(श्)शान्तिः(श्)शान्तिः ॥

Om Pūrṇamadah(ph) Pūrṇamidaṃ(m) PūrṇātPūrṇamudacyate|

Pūrṇasya Pūrṇamādāya Pūrṇamevāvashiṣyate ||

Om Shāntih(ś) Shāntih(ś) Shāntih ||